

PAPER DETAILS

TITLE: İKTİSADİ KALKINMADA YERLİ BURJUVANIN SOSYOLOJİK ANLAMI (Osmanlı'dan
Günümüze Bir Sınıf Analizi)

AUTHORS: Talip KÜÇÜKCAN, Ali FIDAN

PAGES: 255-268

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/50861>

İKTİSADİ KALKINMADA YERLİ BURJUVANIN SOSYOLOJİK ANLAMI (Osmanlı'dan Günümüze Bir Sınıf Analizi)

Talip KÜÇÜKCAN *
Ali FİDAN**

ÖZET

‘Burjuva’ terimi, bugün bile gündelik dilimize sirayet etmiş bir kavramdır. Batı toplumlarında iktisadi kalkınmada bir güç dengesi olarak ortaya çıkan bu sosyal kategori, insanlık tarihinin akışını değiştirmiştir. Ancak her toplumun burjuva tecrübesi farklı olmaktadır. Nitekim Osmanlı toplumundaki son dönem yeniliklerin neredeyse tümü ‘yerli bir burjuva’ oluşturmayı amaçlamaktadır. Osmanlı’dan günümüze yenilik ve ekonomik kalkınma maksadıyla oluşturulan burjuva sınıfını ‘seküler’ ve ‘İslami’ burjuva olarak adlandırabiliriz. Bunlardan ilki devlet eliyle oluşturulmuş, ikincisi ise birinciye bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

ABSTRACT

Even today the concept of ‘bourgeois’ has placed in our dailiy language. In Western communities, this social category which has been risen a balance of power about economic growth, changed the course of history of humanity. But it changes that the experience of bourgeois from the community to the other one. Hence almost the renewals of the last time of Ottoman community aimed to consist of ‘a native bourgeois’. From the Ottman to present, bourgeois class which consisted in order to renewal and economic growth, we can call as ‘secular’ and ‘Islamic’ bourgeois. The first one is consisted by the state the seceond is as a r etroaction to the first one.

1.Giriş

Güncel gelişmelerin toplumsal düzenleri değiştirdiği, yeni dönüşümlerin insanlık camiasını şekillendirdiği bir dönemdeyiz (Yücekök, 1976). Her toplum kendisine has özellikleri ile varlığını sürdürüyor olsa da milletlerin tümü bir üst derecede insanlık toplumunu teşkil eder. Küresel anlamda insanlık camiası hayatını, hukuk, din, gelenek ve iktisat gibi bir dizi sosyolojik unsurla inşa etmektedir. Toplumsal hayat bu sayılan özelliklerin girift halde birbirlerine eklemlenmesi ile devam eder. Bu anlamda ekonominin toplumsal hayatta önemli bir yeri vardır. İktisat-insan ilişkisi ise beşer tarihi kadar eskidir. Buna ek olarak ekonomik hayat, kısmen işveren-işçi, usta-

*Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji ABD,
tkucukcan@gmail.com

** Arş. Gör., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, afidan@cu.edu.tr

çırak ve mülk sahibi-kiracı gibi hiyerarşik betimlemeler ile karakterize edilebilir. Sosyal tarih açısından toplumların ekonomik hayatı da bu tarz hiyerarşik ve ast-üst ilişkisine dayanan yapılanmalarla doludur. Bu çalışmaya konu olan ‘burjuva’ sosyal kategorisi ve güncel bir kavram olarak ‘elit’, statüye dayanan toplumsal bir kimliği yansıtır. Ancak bu kavramlara insanlık kronolojisi içerisinde yüklenen anlamlar sürekli değişiklik arz etmiştir.

Batı’daki haliyle burjuva kategorisinin, Osmanlı’nın gerileme ve dağılma dönemlerinde toplumumuza uygulanmaya çalışılan sosyal bir proje olduğunu görmekteyiz. İşte bu çalışma, kendi kökenleri de göz önünde bulundurulduğunda, ‘burjuva’ sosyal kategorisinin Türk toplumu açısından Osmanlı’dan günümüze kadar nasıl değişim ve dönüşüm yaşadığını ele almaktadır.

1. Burjuva ve Elitin Sosyolojik Anlamı ve İçeriği

Sözlüklerde ‘burjuva’ kelimesi için “orta yönetici sınıftan olan, el işçiliği yapmayan insan” ‘burjuvazi’ sözcüğü içinse “kapitalist rejimde üretim araçlarını elinde bulunduran egemen sınıf” betimlemesi yapılmaktadır. Bu tanımlamanın ilk bölümü bir birey tipolojisini, ikincisi ise toplumsal bir türü ifade eder (Borlandi & Diğerleri, 2011). W. Sombart’ın burjuva tanımının ifadesi ise girişimcidir. Bu sosyal kategorideki müteşebbiste bulunması gereken özellikler: Düşünce kıvraklığı, ileri görüşlülük, zekâ keskinliği, çabuk düşünebilme, kesin ve hızlı karar alabilme, konunun özünü kavrayabilme ve dünyayı iyi tanıyan fırsatçı (opportunistic) niteliklere sahip olmaktır (Sombart, 2008). Toplumsal ‘Ruh hali’ olarak burjuvazi kategorisine dâhil olmak ise sosyal ve sınıfsal bir sürekliliği ifade eder. Bu anlamda burjuvazi; zenginliğin, modanın, mesleğin, ahlaki, entelektüel ve estetik eğitimin, kendi çevresine sınırlar çizmenin ve layık olduğunu düşündüğü seviyede kalmanın araçlarını sağlayan toplumsal bir sınıf analizidir (Borlandi & Diğerleri, 2011).

Burjuvaziye (bourgeoisie) zaman içerisinde farklı anlamlar verildiğini görüyoruz. Ancak külli bir perspektiften bakıldığında bu sosyal kategorinin ortak özelliğinin, kapitalist düzende üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar ile çıkarları bunlara bağlı olanların oluşturduğu, katmanlı toplumsal bir sınıf olduğu ortaya çıkar. Ortaçağda köylü ve asilzadesi olmayan hür şehir (burgh) vatandaşı anlamında 16. yüzyıla ait Fransızca kökenli olan kavramın anlamı, başlangıçta aristokrat ve işçi sınıfları arasında kalan orta sınıfı gösterirken, kapitalizmin gelişmesi ve aristokrat sınıfın ortadan kalkması üzerine daha da genişlemiştir. Bugün yalnız büyük toprak sahipleri, sanayici, bankacı ve tüccarları değil, aynı zamanda serbest meslek sahiplerini, memurları, küçük esnaf ve zanaatkarlar ile genel olarak bütün mülk sahiplerini, çıkarları üretim araçlarına sahip olanlarla özdeş olan bütün bireyleri ve grupları kapsamaktadır (Kirman, 2004). Bu toplumsal kategori üzerinde önemli bir çalışma yapan Sombart’a göre ise çalışma hayatına girmiş olan burjuva artık dönüşen bir yapı içerisinde. Yani burjuva olmayan kişi yaşamaktan keyif alıp dünyayı gözlemlemeye, düşünmeye zaman ayırırken; yeni burjuva zamanını düzenlemek, yetiştirmek ve öğretmekle geçirmektedir. Buna göre burjuva her olgun kapitalist girişimcinin kendisiyken, Sombart toplumsal kategori çitasını biraz daha yükseltir. Mesela ona göre tüccar ve zanaatkar burjuva değildir, aklına esen herkes burjuva olamadığı gibi bazı özellikler de kalıtsaldır (Sombart, 2008).

Burjuva toplumsal kategorisinin gösterdiği sosyolojik heterojenlik, bunun yanı sıra onu belirten sözcüğün görece belirsizliği, aynı şekilde burjuvazi kavramının da sosyolojik analizde muğlak bir yer işgal etmesinin nedenini açıklar. Sombart'ta burjuvanın değişen semantiğine olan güçlü bir vurguyu daha görmekteyiz. Nitekim o, burjuva söylemi söz konusu olduğunda haklı olarak şu soruları sorar: "Eski tarz burjuvazi"den mi yoksa modern girişimci mi söz ediyorsunuz? "Büyük burjuvazi"nin iş adamlarından mı yoksa hukuk ve tıp insanlarından mı, "spekülatörler"den mi, yoksa "rantiye"lerden mi söz ediyoruz? (Borlandi & Diğerleri, 2011).

Burjuva/burjuvazi kronolojisi iyi incelendiğinde görülür ki bu kategoriye mensup olanlar, mal varlığına rağmen asillere tanınan haklardan faydalanamadığı için derebeyliği sevememiştir. Bu sosyolojik tepkisellik de kıta Avrupası'nın kaderini değiştirmiştir. Yani Avrupa'nın gelişmesi; kalkınmacı, girişimci, mücadeleci ve pervasız kişilerin meydana getirdikleri paralı bir sınıfın –burjuvazinin- itici gücüyle gerçekleşmiştir (Cem, 2010). Avrupa'da gerçekleşen sermaye birikimi, hem sivil bir toplumun ortaya çıkmasına hem de sanayileşmenin nimetlerinden yararlanan sosyal bir devletin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde, ticaret burjuvazisi bir yanda siyasal iktidarın tahakkümünü sınırlarken, diğer yanda özgür ticaret merkezlerinin ortaya çıkmasına da öncülük etmiştir (Duman, 2007). Bu anlamda batı burjuvazisi elinde biriken sermayeyi kullanmasını iyi bilmiştir. Batı'nın kendine özgü koşulları, bu kalkınma yöntemini mümkün kılmış, toplam gelirin artması ve işçi sınıfının güçlenmesi kitlelerin yaşam kalitesini yükseltmiştir (Cem, 2010). –Karl Marks'ın şiddetle karşı çıktığı– burjuva yaşam şeklinin işçi sınıfı arasında yaygınlaşma süreciyle de burjuvalaşma meydana gelmiştir (Marshall, 1999).

Burjuvanın yanı sıra geçtiğimiz yüzyılda araştırmalara konu olan bir başka sosyal kategori ise 'elit' kavramıdır. Elitin –aynı şekilde– tek ve küresel bir tanımlanmasının bulunduğu söylemek imkânsızdır. Sözlük anlamına baktığımızda 'elit' kelimesi, köken olarak Latince 'eligre', 'electa' sözcüklerinden türemiş Fransızcadaki 'élite' sözcüğünden dilimize geçmiştir. Genel anlamda 'elit' kavramı, toplumsal yapı içerisinde en üst tabakaya mensup bireyleri tanımlamada kullanılır. Elit üst tabakaya mensup olabileceği gibi, alt toplumsal tabakaların içinden de yükselebilen kimseler olabilir. Ancak elit, kapitalist sınıf veya üst toplumsal sınıf üyeliği anlamına gelmez. Üst sınıfın yanı sıra orta sınıf veya işçi sınıfından bireylere de şamildir. Ekonomik unsurlara ulaşmada fırsat eşitliğini esas alan 'demokratik elit', yalnız halkla varlığını sürdürebilen 'demo-elit', elitler arası iletişimi sağlayan 'sub-elit', kendi varlığı dışında alt elitlerin varlığını kabul edebilen 'plüralist elit' ve elitlerin eliti olan 'anahtar elit' gibi türleri mevcuttur (Arslan, 2007).

Elit kategorisine yüklenen anlamlar zaman içerisinde değiştiği gibi yapısı itibarıyla toplumdan topluma tamamen ayrı özellikler gösterdiğini ifade etmek gerekir (Manisalı, 2004). Kısa aralıklar dışında toplumları her zaman bu seçkin azınlığın bireyleri yönetmiştir (Pareto, 2005). Ayrıca elitler maddi varlıklarıyla toplumsal kararları da şekillendirme ayrıcalığını ellerinde tuttuklarından; karar mekanizmalarının etkinlik derecelerinin kesiştiği noktalar olan siyaset, ekonomi, askeriye, yargı, eğitim ve medyada her daim söz sahibi olmuştur (Arslan, 2007).

Elitin etkisi ve yetkisi sınırlı bir alanı teşkil etmez. Bilakis elitler kurumsal iktidara sahip, sosyal kaynakları kontrol eden/edebilecek konumda bulunan, toplumsal

karar verme sürecini doğrudan ya da dolaylı olarak ciddi bir şekilde etkileme yetisine sahip, karşıtlarına rağmen isteklerini yerine getirebilen bireylerdir (Arslan, 2007). Elit, diğer adıyla seçkin, aynı zamanda piyasa ekonomisine katkıda bulunan, parayı iyi değerlendiren toplumsal bir aktördür (Manisalı, 2004). Seçkin azınlık kendi bünyesinde her daim olumlu vasıflar taşıyan bir manzara teşkil etmeyebilir. Söz gelimi egemen, varlıklı azınlık, lüks ve gösteriş humması içindeki yaşam biçimini diğer sosyal gruplara aşılıyarak iktisadi kaynakların etkin ve verimli olmayan dal ve alanlara yönlendirilip israf edilmesine yol açan toplumsal bir kategori olabilmektedir (Tabakoğlu & Kurt, 1987). Bu özelliğiyle seçkin; -Agustinus'un burjuva yaşamını bekleyen en büyük düşmanı olarak gördüğü- savurganlık, şehvet ve harcama tutkusuna (luxuria) her zaman düşebilecektir (Sombart, 2008). Burjuvalaşma ile benzer süreçler zinciri elit sosyal kategorisi için de geçerlidir.

Meseleyi kısaca izah edecek olursak; kapitalist toplumlarda burjuvazi, proleterya, küçük burjuvazi, lümpen proleterya, köylüler, toprak sahipleri gibi sınıfsal ayrımları ifade eden sıfatlar mevcuttur. Yani her toplumsal kategori farklı anlam yüklü içeriğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu manada burjuva sınıf teorisinde sahiplik ve kontrol vardır, elit sosyal kuramında ise itibar, güç ve etki söz konusudur (Arslan, 2007). Burjuvanın oluşumunda ekonomik etkenler varken, Pareto'da da gördüğümüz gibi, seçkinlerin dolaşımında dini eğilimler de bir o kadar önemli olabilmektedir. İşte burada iktisat olayının içerisine insan faktörü ile birlikte din de girer. Söz gelimi toplumsal krizlerin yaşandığı dönemde yükselen dini değerlerin yoğunluğu ilk planda eski seçkini yerinden ederken yeni seçkini gün yüzüne çıkarır. Bu tür bir geçişler zinciri ise aciz ve güçsüzün, nüfuzlu ve kuvvetliye karşı haklı çıkması olarak görülür. İşte bu, insanlık tarihinin hiyerarşik seçkinlerinin durmadan deveran eden yer değiştirme kronolojisidir (Pareto, 2005). Burjuva ve elit toplumsal kategorilerini kısaca betimledikten sonra bu toplumsal kategorilerin Türk toplumu tarafından nasıl tecrübe edildiğini görmek faydalı olacaktır.

Yeni Bir Toplum Modeli Denemesi: Tanzimat ve Sonrası

1789 Fransız ihtilalini meşrutiyetin zaferi olarak kabul etmek; artık devlet kuvvetinin yalnız kralın kararlarıyla değil, meclisleri dolduran sermaye sahiplerinin de ekonomik çıkarlarının hesaba katılması anlamını taşımaktadır (Cem, 2010). Bu tarihsel devrimden sonra Batı'da, devlet-toplum, iktidar-muhalefet ve asker-sivil gruplar arasında ilişkiler karşılıklı uzlaşma temeli üzerine biçimlenmeye başlamıştır. Ancak Batı'da devlet toplumun can ve mal güvenliğini korumak ve kollamakla mükellef iken, Osmanlı'da bu haklar devletin kullarına bahsedebileceği ayrıcalıklar olarak görülmüştür. Nitekim Osmanlı yönetimi, ümmetinin can ve mal güvenliğini ancak Tanzimat fermanıyla (1839) bahşetmiştir (Duman, 2007). Meşrutiyetin ilanına kadar kademe kademe verilen sosyal haklar –azınlıkların hakları da dâhil- Osmanlı toplumsal düzeninde telafisi mümkün olmayan farklı cereyanlara sebep olmuştur. Nitekim Tanzimat'tan itibaren bağımsızlıklarını ilan eden azınlıkların varlığı ve milliyetçilik akımının sosyolojik neticeleri Osmanlı'yı zor durumda bırakmıştır. Biz burada Osmanlı'nın iktisadi yapısı ile sosyo-ekonomik oluşumları genel ana hatlarıyla tespit etmeye çalışacağız.

Osmanlı'da devlet, bürokrasi ve saray çevresi, iktisadi birikime ve artı değere el koyarak bağımsız bir burjuva sınıfının ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir (Duman, 2007). Müsadere ortamının varlığı Osmanlı toplumunun burjuvalaşmasının önündeki en büyük engellerden birisi olmuştur (Cem, 2010). Sosyo-ekonomik ve sınıfsal bir yapılanmayı önleyen bu sistem, statik bir toplum yapısının da sınırlarını belirlemenin diğer adıdır. Ancak Tanzimat ile birlikte azınlıklara verilen sosyal haklar –bilhassa özel mülkiyetin tanınması- ticareti elinde bulunduran gayri müslim tüccarları devletin eli altındaki ‘müsadere’ unsurundan da korumuştur (Göçek, 1999). Bu sayede yeni ekonomik zümrelerin oluşumunun önü açılmıştır. Biz bunu Osmanlı tecrübesinde görmekteyiz. Sosyo-politik bir değişim olarak Tanzimat iktisadi bir değişim ve dönüşümün de habercisi olmuştur. Ancak Osmanlı o güne kadar -Batı'da olduğu gibi- ne milli bir ekonomi anlayışı geliştirebilmiş ne de milli sermayeye dayanan bir sınıf yaratabilmiştir (Duman, 2007).

Batılılaşma faaliyetleri yoluyla Avrupa tipi kurumları ülkeye getirecek ve Osmanlı'ya bağlı olacak bir bürokrat zümre yetiştirmeyi hedefleyen Osmanlı hanedanları, farkında olmadan batı formatında şekillenerek gün geçtikçe kendilerinin bile dokunamayacağı beşeri kaynaklar yaratan bürokratik bir burjuvaziyi meydana getirmiştir (Göçek, 1999). Osmanlı'da Müslüman nüfus içerisinde oluşan bu yeni zümre ‘Jön Türkler’dir. Bu kesim ortaya çıkışından yarım asır sonra Kemalistlere katılacak ve ekonominin Türkleşmesini yani millileşmesini hızlandıracaktır (Keyder, 2001). Osmanlı döneminde Türkler, çeşitli tarihsel ve toplumsal nedenlerden dolayı ekonomik hayat içerisinde endüstriyel ve ticari etkinliklerden büyük oranda uzak durmuştur. Bu durum aynı zamanda toplumsal aktörler olarak yönetici zümrenin de kimliğini belirlemiştir. Zira Osmanlı'nın son dönemlerinde bilhassa yöneticilerde “Balkan Etkisi” de diyebileceğimiz bürokratik sınıfın hâkimiyeti küçümsenemeyecek düzeydedir. Devşirme sistemiyle Osmanlı toplum yapısı içerisinde eskiden beri siyasi ve askeri elitlerin varlığı bir gerçekliktir (Arslan, 2007). Enderunlu yönetici kesimle birlikte, iktisadi faaliyetleri daha düşük toplumsal katmanların (gayri müslim reayanın) meşguliyeti olarak gören Osmanlı hanedanının en önemli gündemi ise; iktidarı sembolize eden askerin memnuniyeti ve vergilerin merkeze düzenli bir şekilde ulaştırılması olmuştur (Duman, 2007); (Arslan, 2007). Kozmopolit toplum yapısında ise burjuva sınıfını gayr-i müslimler (Ermeni, Yahudi, Levanten ve Rumlar) teşkil etmiştir (Duman, 2007); (Boratav, 2008). Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında batıda yaşanan endüstriyel gelişmeler karşısında Osmanlı şehir esnafı zor durumda kalmıştır. Levanten batı tüccarları yaptıkları ayrıcalıklı ticari antlaşmalarla yerel pazarları ele geçirmeye başlamıştır. Bunun neticesinde ise yerli zanaatkâr zümrenin ekonomik gücüyle birlikte, zaten az olan siyasi etki ve ayrıcalığını da kaybettiğini söyleyebiliriz. İşte bu sosyo-ekonomik kırılma; Avrupa burjuvazisini yaratan gelişmelerin Osmanlı coğrafyasında büyümesini engellemiştir (Cem, 2010). Bunun tüccar-devlet ilişkisi bağlamında örneklerine de rastlayabiliriz. Batıdaki burjuva patlayışı sonucu devlet iktisaden egemen güçlerin mülklerini koruyan bir jandarma görünümüne bürünürken, Osmanlı'da devlet, burjuva toplumuna set çeken ve bu nedenle topluma sanayileşme yeteneği vermeyen bir baraj olmuştur. İşte ekonomik farklılığın olmadığı Osmanlı toplumunda devlet ile bireyi ayıran tampon bir kuruluşun yani esnaf ve zanaatkâr kanattan bir burjuvanın oluşamaması bu nedenlerden ileri gelmektedir (Yücekök, 1976).

Osmanlı toplumuna hakim olan cemaatçi yapı her şeyi “devlet baba” dan beklemeye itmiş olabilir (Cem, 2010). Birey ile devlet arasına tek taraflı mesafe bırakan böyle bir bürokratik anlayış, toplumu farklı mecralara yönlendirebilmiştir. Devleti kişi çıkarları lehinde etkileyecek ve kişiyi devlete karşı koruyacak ikincil grupların yokluğu da toplumu kendi kabuğuna hapsedmiştir. Bu nedenle Osmanlı toplumunda halkın aradığı koruyucu sığınak ümmet yapısı ve ona bağlı tarikatlar olmuştur (Yücekök, 1976). Geniş halk kitlesinin sosyo-ekonomik durumu kapalı bir ekonomiye çağrıştırırken, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devlet yöneticileri pratik ve pragmatik bütün çözümleri, görünüşte toplum için ama topluma rağmen devreye sokmuştur. Bu durum aslında II. Abdülhamit’ten bu yana yöneticilerin halka karşı tutumlarını da kısmen izah eder. Artık Türkiye coğrafyasında kapitalist devlet anlayışı çok rahat genişleme imkânı bulabilecektir (Tabakoğlu ve Kurt, 1987).

Bu anlamda Türkiye’de ‘milli iktisat’, ‘milli burjuvazi’ düşüncesi daha Osmanlı’nın dağılma sürecine girdiği, İttihat ve Terakki’nin iktidara geldiği dönemde – II. Meşrutiyet Döneminde- gündeme gelmiştir. On yıllık iktidarında İttihat ve Terakki (1908-1918), yabancı şirketlere tanınan ayrıcalıkları, kapitülasyonları kaldırmış, yeni iş kollarının açılmasını sağlamak maksadıyla mesleki eğitim okullarını açtırmış ve milli bir banka kurdurmuştur (Duman, 2007). Bu gelişmelere ek olarak dikkat çekici bir şekilde ittihatçıların 1908’de II. Abdülhamit’i tahttan indirmelerine ‘burjuva devrimi’ denilmiştir (Özel, 1994). Hakkı teslim etmek gerekir ki ittihatçıların yenilikten anladıkları batılilar gibi güçlü ve kapitalist olmak için tek yolun ‘devrim’ olduğu ve bunun algılanış biçiminin hayata geçirilmesi gerektiğidir. Öyle de olmuştur. Ancak devrim özü itibarıyla bir burjuvayı gerektirmektedir. Sonraki yıllarda da göreceğimiz gibi cumhuriyetin erken dönemlerinde bu kategoriye Türk toplumu hala sahip değildir/olamamıştır (Özel, 1994).

Osmanlı Mirası ve Cumhuriyet Burjuvazisinin Kronolojisi

Osmanlı’nın dağılmasıyla birlikte boşalan topraklar üzerinde yeni bir siyasi yapı kurma çabasında olan her topluluk gibi, yeni Türkiye’yi kurgulayan topluluğun da hem askeri başarıları hem de siyasi meşrulaştırıcılara ihtiyacı olmuştur (Cem, 2010). Milli burjuvaziyi oluşturmak için öncelikle sistemin burjuvaziye uygun bir hal alması gerekmiştir (Alpay, 2008). 1920’de Türkiye için hedeflenen ekonomi parametreleri, kalkınmada öncelikli yerlerde dini ve milli anlamda müreffeh bir coğrafya oluşturma çabasını gütmektedir (Kırbaşlı, 1973). Yine Atatürk’ün 1928’de hazırlanmasını istediği “*Türkçe Hutbe*” adlı yayında, onun Türk toplumuna vermek istediği mesajların da işlevsel bir boyutunu görmekteyiz. Ana hatlarıyla ekonomik anlamda güçlü bir toplum ideali, çalışmanın önemi ve değeri, ticaretin bereketi gibi konuları içeren hutbelerin vermek istediği mesajların bir boyutu da yeni bir milli burjuvazi oluşturma çabasıdır (Usta, 2005). Şimdi bir örnekten hareketle cumhuriyetin ilk yıllarında ortaya çıkan serencamı, *olması gereken ile olanı ortaya koyarak* izah cihetine gidelim.

Savaş sonrası Japon modelinde devlet eliyle birlik ve beraberliğin sağlanması için pek çok gönüllü organizasyon kurulurdu. Bu STK’lar devlet eliyle kurdurulup ilgili bakanlıklarla koordineli olarak faaliyet göstermekteydi. Temel hedefleri “ferdiyetçiliğin gelişmesini” engellemekti. Savaş gazileri birliği, çiftçiler birliği, dini birlikler vb. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye’de böyle bir çalışmanın olmadığını görmekteyiz

(Tabakoğlu & Kurt, 1987). Buna karşın ileriki yıllarda, görülecektir ki Türkiye ekonomik anlamda savaş borçları ve dönemsel olarak ortaya çıkan iktisadi bunalımlarla yoluna devam etmek durumunda kalacaktır (Cem, 2010). 1923 yılında ilan edilen cumhuriyet, Osmanlı'dan devraldığı mirası -yani geleneksel idari ve kurumsal yapıyı- aynen muhafaza ederek “merkezi iktidar anlayışını” daha katı biçimde uygulamaya koymuştur (Duman, 2007). Bu yıllarda Türkiye’de milli bir burjuvazi yaratma projesi, sanıldığı gibi milli sermayeyi artıran, özel teşebbüsü harekete geçiren ve ulusal kökenli ekonomik bir düzenin alt yapısını oluşturan kamusal hedeflerden ziyade, asker ve sivil bürokrasinin palazlanmasını sağlayacak türden özel girişimlere sahne olmuştur (Duman, 2007). Buna ek olarak 1914-24 arası -savaş ekonomisi fırsatıyla genişleme imkânına rağmen- Müslüman bir burjuvazinin eksikliği, yani ortaya çıkamayışı, bürokrasinin iktidarını korumasının devamını sağlamıştır (Keyder, 2001).

Cumhuriyet’in ilk yıllarında sosyo-ekonomik yapılanmayı; İstanbul tüccarı, Anadolu eşrafı ve toprak ağaları, milli mücadeleye katılan subaylardan sonraları memleketi kalkındırmaya soyunanlar, mebuslar ve bürokrasinin üst kademeleri oluşturmuştur. Hiyerarşik ve bürokratik yapıyı meydana getiren bu zümreler, uzun süre birbirini destekleyerek tamamlayacak ve ekonomik faaliyetlerin kilit noktalarını elinde tutmaya çalışacaktır. (Cem, 2010).

Elbette yeni kurulan Cumhuriyetin ilk elitlerinin askeri cenahtan olması tabiidir (Arslan, 2007). Bunun yanında iktidara ortak olarak din adamları, eski itihatçılar ve bürokratların da varlığını zikretmek gerekir (Özel, 1994). İlk TBMM’deki sandalye dağılımı bize bunu özetler. Zira sosyolojik açıdan ilk parlamentoya bakıldığında kamu çalışanı sayısı 125, belediye görevlisi 13, asker 53 (10 tanesi paşa), din adamı 53 (14 tanesi müftü), aşiret reisi 5, tüccar 40, çiftçi 32, avukat 20, gazeteci 1, mühendis 1, zanaatkar 1’dir (Arslan, 2007). Oranları değişmekle beraber bu bürokratik oluşum, görevini 1939 İnönü dönemine kadar yerine getirecektir (Cem, 2010).

Cumhuriyetin ilk yıllarına dönecek olursak, ana hedef olarak milli bir burjuvazi oluşturma maksadıyla, 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi’nin toplandığını görürüz. Bu toplantının amacı yerli müteşebbislerin zenginleşmesiyle memleketi ‘devletçilik’ ilkesi etrafında toplayarak yabancı müteşebbisi saf dışı bırakmaktır (Cem, 2010). Ancak kurtuluş savaşını müteakip ilk on yıl içerisinde Türkiye ekonomisinde yabancı sermayenin (ticari/sınai yatırım ve finansman olarak) rolü azalmak bir yana, aksine ciddi bir biçimde artış göstermiştir (Özel, 1994). Böyle bir tablonun ortaya çıkışı birden fazla sosyo-politik faktörün neticesidir. Tarımda toprak reformunun gerçekleştirilememesi bunların başında gelir. Zihinlerde daha net olacak şekilde izah edersek; Atatürk döneminde Osmanlı’dan kalan tarımdaki ağalık düzeni ve sosyal bünyeyi değiştirmeye yönelik somut bir çabanın gösterilmemiştir (Cem, 2010). Buna ek olarak ağa, eşraf ve milletvekili baskısı, cumhuriyetin ilk yıllarında toprak reformlarının istenilen düzeyde yapılmasını engellemiştir (Duman, 2007). Ayrıca özel sektörün cumhuriyetin ilk yıllarında kendisinden bekleneni gerçekleştirememesi de bir diğer sebeptir. Bütün bunlara yetersiz iç tasarruf, iş adamları sınıfının yokluğu, teknoloji yoksunluğu, yabancı sermayeye sınırsız şüphe de eklenince, durum içinden çıkılmaz bir hal almıştır (Güner, 1978).

Cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde, yönetici sınıf ile 1920’lerde yeni gelişmekte olan burjuvazi, siyasi iktidara eklemlenme ümidini taşısa da 1929 dünya ekonomik bunalımı bu hayalleri suya düşürmüştür (Keyder, 2001). Türkiye’nin ilk dönem iş

dünyası elitlerinin -Koç, Sabancı, Eczacıbaşı gibi- büyük çoğunluğunun varlıklı ailelerin çocukları olmayışı bu durumu özetler (Arslan, 2007). 1929 dünya krizinin arkasından 30'lu yıllarda Türkiye devlet eliyle bir milli sanayileşmeye gitmiştir. Ancak bu oluşum devletin yarattığı imkânlardan yararlanan aracı faaliyetlerin ve özellikle ithalata dönük bir ticari devlet kapitalizmin gelişmesinden öteye gidememiştir (Alpay, 2008). Bunun anlamı şudur ki gerek Osmanlı gerekse de cumhuriyetin erken dönemlerindeki iktidar seçkinleri, kendi varlık alanlarından bağımsız gelişebilecek her türlü sivil oluşumlara karşı durduğundan, devletin dışında özerk bir girişimci sınıfın (burjuvanın) ortaya çıkması engellenmiştir (Duman, 2007). Siyasi anlamda ise Kemalist hükümetin sosyo-ekonomik çaba ve etkinlikleri; Türk toplumunun daha önce hiç aşına olmadığı yeni bir iktidar yapısı ve toplumsal hiyerarşi ortaya çıkarmıştır (Arslan, 2007). Yani Türkiye'de ulus devletin kurucu kadroları, güçlerini burjuva sınıfından değil, göbek bağıyla bağlandıkları bürokratik devlet geleneğinden almıştır. Bunun Türkiye'ye has açılımı şudur: *Burjuva devlet, burjuva toplumundan önce doğmuştur*. Bir resmi ideoloji olarak devletçilik ise mevcut düzeni devam ettirmek şeklinde anlaşılmıştır (Duman, 2007).

Cumhuriyet bürokrasisin meşruiyet zeminini oluşturan yazınsal sacayağını da yok saymamak gerekir. Bir önderler, idealistler topluluğu olarak ortaya çıkan 'Kadro Hareketi' (Aydemir, 2003), 1932-34 yılında neşrettiği sayılarının tümünde devlet elindeki bir ekonominin varlığını şiddetle savunmuştur. Buna göre tüccar geri çekilecek bütün ekonomik işleri devlet yapacaktır (Güner, 1978). Bunun doğal neticesi olarak cumhuriyetin ilk yirmi yılında dinamik rolü üstlenip öncülük yapan kapitalist ve ulusal burjuvazinin oluşumu mümkün olmamıştır (Arslan, 2007). 1940'lara kadar bürokratik, siyasi, ekonomik, yargı ve askeri elitlerin sistematik bütünlüğü toplumun iktidar yapısını oluşturmuştur. II. Dünya savaşına tekabül eden bu dönemde, savaşa girilmemesine rağmen, meydana gelen ticari atmosferin de etkisiyle bir Türk kapitalist sınıf toplum hayatında boy göstermeye başlamıştır (Arslan, 2007). Ancak savaş yılları Türkiye'de ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının aşırı güçlendiği başıboş bir vurgun ve zenginleşme ortamına şahitlik etmiştir. Bu dönemde bilinçli zenginleştirme politikalarından daha çok nasibini alan grup, Türk ticaret burjuvazisi olmuştur (Boratav, 2008). İster seküler isterse de Müslüman burjuvazi olsun her iki çıkar grubu da -savaş öncesinde elde ettikleri gelir bir yana- savaştan sonra STK kurma yerine bürokrasi ile uyumlu olarak yeniden para kazanma yollarını aramıştır (Keyder, 2001). Zaten 1942'de dönemin Başbakanı Refik Saydam savaş krizi nedeniyle rant elde etmek için çabalayan tüccarları sert bir dille uyarmıştır (Cem, 2010).

II. Dünya savaşının Türkiye'de meydana getirdiği ekonomik darlığın bir neticesi olarak Türk toplumu, harp yıllarının yoksulluğunu ve devlet kapitalizminin acı baskısını unutmak için sosyo-ekonomik gelişmelere dair beklentilerini Demokrat Parti'ye umut bağlayarak göstermiştir (Yücekök, 1976). Yine 1948 yılında Ahmet Hamdi Başar öncülüğünde "Türkiye İktisat Kongresi" toplanmıştır. Bu kongrede ele alınan konuları iki ana başlık üzerinde toplamak mümkündür. Bunlardan ilki devlet, iktisadi anlamda kamu hizmetlerinde inceleme, düzenleme ve denetlemeden sorumlu olmalıdır. Bu hizmetler dışında kalan tarım, ticaret ve sanayi alanlarından elini çekmelidir. İkinci olarak da yabancı sermayenin ülkeye girişi kısıtlanmalıdır. İşte bu kongredeki içerik, DP iktidarının da yol haritasını belirlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası genç ana muhalefet partisi olarak Demokrat Parti, dinamik yapısı içerisinde devletin

ekonomik yapıya müdahalesini bu çerçevede anlamsız bulmuştur. Ancak 4 Temmuz 1948'deki Ekonomik işbirliği anlaşması, Marshall planının Türkiye ayağını, dolaylı yoldan ise Türkiye ekonomisi üzerindeki ABD etkisini ifade etmektedir. Devlet bir yandan ekonomiden el çekerken diğer yandan kalkınmada yerli burjuvazi yerine ülke dışı unsurlar söz sahibi olmuştur (Mortan & Çakmaklı, 1987). Bütün bu gelişmeler de süregiden burjuvazi arayışının devam etmesine sebebiyet vermiştir.

Türkiye'nin cumhuriyet devriyle sosyal ve ekonomik alanda eskiye nazaran hızlı bir değişim dönemine girdiği bu farklılaşma ve gelişme sürecinin, 1950'lerden itibaren büsbütün hızlandığı söylenebilir (Yücekök, 1976). 1950'de iktidara gelen Menderes'in amacı Türkiye'yi "Küçük Amerika" yapmaktır (Cem, 2010). Ezici bir çoğunlukla iktidar olan Demokrat Parti'nin ABD'den sağladığı dış borçlanmayla kısa sürede ekonomik başarı elde etmesi Marshall planının iyi işlediğinin de bir göstergesidir (Mortan & Çakmaklı, 1987). Bu tarihlerden itibaren 'yerli burjuvazi' önce yabancıların elinden komisyonculuk görevini almış; sonra da ticarete hâkim olarak git gide sanayiciliğin eşğine gelmiştir (Cem, 2010). Bunun anlamı şudur ki kapitalist manada devlet-burjuvazi ilişkisi 1950'den sonra beklenen düzeyde gerçekleşmeye başlamıştır (Keyder, 2001). Bürokratik seçkinlerin özel sektörden beklentileri de gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Ancak 1950-60 döneminde ağır sanayi, büyük elektrik santralleri ve barajların yapımı yine devlet tarafından üstlenilebilmiştir (Güner, 1978). 1958 yılında moratoryum ilan edilmiş ve dolar 2.80 tl iken 9 tl'ye ulaşmıştır. Bunun sonucunda ise Türk toplumu 2001 yılına kadar sürecek olan 376.6 milyon dolar borç yükünün altına girmiştir (Mortan ve Çakmaklı, 1987).

1950-60 yılları arasında temsili, çoğulcu demokrasi tecrübesi 1960 yılında askeri darbe ile kesintiye uğramıştır. Darbe yoluyla, ilerlemeci Batılılaşmış seçkinler ile ordu arasındaki ilişki daha da güçlenmiştir (Göle, 2002). Bilhassa 1960'lar seküler iç burjuvazinin oluşum yıllarıdır. Çünkü geçen on yıl içerisinde yerli burjuvazi risk almamış ve siyasi otoriteden olabildiğince istifade edebilmiştir. Türkiye'de iktisadi hayata 1965'ten itibaren büyük sanayi ve ticaret burjuvazisi ağırlığını koymuştur. Bu tarihten itibaren seküler burjuvaziyle birlikte ve daha dikkat çekecek derecede, dine olan bağlılığı, kaderci bir bağlanmadan ziyade daha rasyonel ve bilinçli bir burjuva ideolojisinden meydana gelen yeni bir sınıf doğmuştur. Dikkat çekicidir ki 1968 yılında en çok Ankara, Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Denizli, Edirne, Eskişehir, İçel, Isparta, Kayseri, Kırklareli, Kocaeli, Konya, Manisa, Sakarya, Samsun ve Zonguldak'ta esnaf ve dini dernekler mevcuttur (Yücekök, 1976). Toplumun ekonomik yapılanmasına tekabül eden ticari-sınai kategorilerin böylesine manevi unsurlara yöneliş içerisinde bulunmaları bu yıllardaki dini canlanma hareketleriyle de ilgilidir. Bilhassa 1960 sonrası Bediüzzaman'ın düşünceleri irdelenirse; onun bir yandan İslam teolojisini mistik özelliklerinden arındırmaksızın kitlelerce benimsenebilir hale getirmiş olması, teknoloji ve bilimi pozitif anlamda kullanma konusundaki teşvikleri özellikle esnaf ve sanatkarlar ile (yükselmekte olan) iş adamlarını içine alan orta sınıfları teşvik etmiştir (Mardin, 1995).

Seküler ve Müslüman burjuvazi iktisadi hayatın da getirdiği rekabet ortamının gerilimiyle mücadele ederken, toplumun geri kalan kesiminin durumuna da değinmeden burjuva kronolojisini tamamlamak eksik kalacaktır. 1950'lerden 70'lere kadar kademeli olarak topraksız insan sayısının 600.000 oluşu, toprak ağalarının yanında barınamayan ve dağ kenarlarındaki tarlaları işletmekle bile geçimini sağlayamayan insanların, şehre

göç etmelerini zorunlu hale getirmiştir. Bu da yeni palazlanan sanayi burjuvazilerinin ucuz işçi gereksinimini karşılaması anlamına gelmektedir (Cem, 2010). Göç alan kentler iktisadi anlamda ülkenin kalkınmasına bölgesel anlamda faydalı olmakla birlikte burjuva sosyolojisi perspektifinden yeni oluşumların da habercisi olabilmektedir. Bu şu anlama gelmektedir: Çok gelişmiş illerdeki esnaf-dini dernekler arasındaki yakın ilişki, gelişme ve kapitalistleşmeye karşı/birlikte yeni örgütlenmelerin habercisi olmuştur.

1950-70 yılları arasında gelişen kapitalizm karşısında tutunamayan ve giderek kaybettiği çıkarlarını korumak için direnişe geçen küçük burjuvazinin tümünün, dinsel bir cephe arkasında sosyo-ekonomik sisteme muhalefet ettikleri bir gerçekliktir. Bu anlamda statü ve maddi kayıp küçük burjuvaziye yeni arayışlara itmiştir (Yücekök, 1976). 1980'lere doğru gelindiğinde ise yavaş yavaş kentlileşen yerel burjuvaziler, aralarındaki radikal, dini ve kültürel çizgileri Türkiye'nin piyasa ekonomisi tecrübesinde daha belirgin hale getirmişlerdir.

1980 Sonrası Yeni Elitler ve Seküler Burjuvazi

1980'ler Anadolu Kaplanları ve laik burjuvazi ile rekabetin kendini fark ettirdiği dönemdir (Haenni, 2011). Ancak her iki tür burjuvazinin de ortak yönleri yok değildir. 1980 sonrası liberal ve neo-liberal dönemde varlığını perçinleyen her iki burjuvazi rekabetçi, atılımcı, yenilikçi, yaratıcı bir toplumsal aktör olmaktan uzaktır (Boratav, 2008). Bunda devletin ekonomiye müdahalesi ve bürokrasinin etki alanını genişletmesi, sosyal devletçilik adına kumanda ekonomisi uygulayan bürokrasinin yerini, dönemsel olarak sağlamlaştırması etkili olmuştur (Mortan & Çakmaklı, 1987). Ama şu da bir gerçekliktir ki 1980 sonrası Türkiye'de sosyo-ekonomik ve politik kültür değişmiştir. Bu değişim sadece siyasi partilerin birbirleriyle olan mücadeleleriyle izah edilmemelidir. Söz gelimi adı geçen değişimi ve dönüşümü yeni ekonomik toplumsal aktörler arası ilişkiler ve farklı toplumsal arayışlar olarak nitelemek daha doğru olacaktır (Göle, 2002).

Son otuz yıllık süre içerisinde Türkiye'deki İslami elitler ve Seküler burjuvazi arasındaki çizgiler daha da belirgin hale gelmiştir. Turgut Özal'ın serbest piyasa ekonomisini Türkiye'de meşru kılması, Anadolu tüccarının İstanbul burjuvazisine başkaldırmasına imkân tanımıştır. Çünkü 80'lere kadar İstanbul burjuvazisi devlet desteğiyle palazlanmış, pazarı kendi tekelinde tutmuştur (Özel, 1994). Özal'ın toplumsal platformda hedefi ise bir 'homo economicus' yaratmak olmuştur (Yılmaz, 2011). Ancak onun bu toplumsal projesini hem kurumsal hem de kimlikel açıdan iki kategori gerçekleştirecektir. Artık Türkiye de iki tür sosyo-ekonomik elit kategorisi vardır. Bunlar Kemalist devletin kucağında büyüyen laik kentsel burjuvazi -Ankara ve İstanbul'daki laik ekonomik elitler- ve bunlarla ters düşen Anadolu, koyu muhafazakâr küçük tüccar sınıfıdır (Haenni, 2011).

Tarafsız bir dille ve sosyolojik açıdan ifade edilmelidir ki Türk toplumu 1980'lerden itibaren yeni bir zaman dilimine girmiştir. Piyasa ekonomisi bugünü 'şimdiki' zamanı kıymete bindirmiştir. Türk toplumu parayla tanıştıkça bugünkü zamanı sevmiş; hemen bugün, şimdi kazanıp, kendi hayatlarında tüketip statü sahibi olmaya girişmiştir. Siyasetteki zaman kavramı da piyasa ekonomisine paralellik göstererek değişime uğramıştır (Göle, 2002). 1980 sonrası 'Milli Görüş' hareketiyle, Müslüman müteşebbisler ve Anadolu kaplanları türü betimlemelerle nitelendirilen

dindar ve geleneklerine bağlı yeni bir müteşebbis kesim ortaya çıkmıştır. 1990'lara gelindiğinde bu sosyo-ekonomik kategori MÜSİAD ve sanayici iş adamları ve çeşitli İAD'lar kanalıyla örgütlenerek toplumsal değişime İslami bir renk katmıştır (Çarkoğlu & Toprak, 2006). Böyle bir kurumsal kimliğin varlığı bir anlamda daha önceleri 1971 yılında kurumsal kimliğini oluşturan, TÜSİAD yapılanmasına artık pastada bir pay sahibinin daha bulunduğu mesajını vermektedir. Sosyo-ekonomik açıdan ikili tarzda meydana gelen böyle bir oluşumun nedenini uzaklarda aramamak gerekir. Çünkü Türkiye'deki dini akımların sosyo-ekonomik kaynağını; kapitalizmin küçük proleteriyayı ezmesi ve kurtuluşun ancak İslami ekonomi rengi verilmiş iktisat politikaları yoluyla düzeltilebileceği düşüncesi oluşturmuştur. Bu fikirsel dönüşüm yeni yükselen zümrelerin sürekli dinamizmini meydana beraberinde getirmiştir. (Yücekök, 1976). Zaten böyle bir oluşumun politik yolunu açan Özal'ın, liberalizmin sınır tanımayan meraklı, atak ve teknoloji, tüketim, mal, mülk, zevk gibi dünya nimetlerini ele geçirmek isteyen 'yeni zengin' insan tipine karşı, nefesine yenik düşmemiş ayrıcalık istemeyen laik ama ahlaklı bir cumhuriyet muhafazakârı olarak tanımlandığı iyi bilinir (Göle, 2002). Özal döneminde de 1950-60 yıllarına benzer sloganların bulunduğunu görmekteyiz. Özal'a atfedilen ve belli oranda reklam içeren benzetmelerin "*her mahalleye bir milyoner*" ve "*benim memurum işini bilir*" benzeri pragmatist ifadeler, sanki 1980-90 dönemini özetler gibidir (Özdemir, 2006).

1990'lardan sonra İslami hareket kendi orta sınıfını, aydınlarını, profesyonellerini oluşturmuştur. Ancak bu kesimlerin giderek bireyselleşmesi, piyasa ekonomisi, medya ve sanat dünyası içerisinde yer almaları farklı bir değişimi de beraberinde getirmiştir (Göle, 2002). Bir zamanlar seküler burjuvazinin ses merkezi olan medya (Boratav, 2008), artık ekonomide varlığını kanıtlayan yeni Müslüman elitlere de aracı görevi üstlenecektir. Her medya sektöründe olduğu gibi bu yeni oluşumda da kadın unsuru kendine yer edinmekten geri durmamıştır. İslami bir moda endüstrisinin ortaya çıkışı, İslami kıyafet modasının sergilendiği tesettür defilelerini beraberinde getirmiştir. Meselenin medyatik boyutunu da yeni İslami kadın kıyafeti dergileri –*Âla Dergisi* v.b.- gibi görsel unsurlar üstlenmiştir.

Neticede toplumumuzda sosyo-ekonomik varlığının yanında moda sektörünün de ağırlıklı olarak varoluş sebebini oluşturan kadın figürü –toplumun diğer bireylerine nazaran- seçkin olma yönünde bir değişim atağına geçmiştir. Bunun neticesinde karşımıza zengin veya yeri geldiğinde zengin gibi görünmeye çalışan bir kadın tipolojisi çıkmıştır (Kuran, 2002). Geçmişe nazaran 90'lı yılların daha belirgin bir kimliğe sahip oluşunu Türk toplumunun sosyo-ekonomik süreçlerinin kültürel içeriğini İslami sivil bir canlanmanın belirleyici oluşunda aramak gerekir (Özdemir, 2006). Ancak bu süreci global parametrelerden ayrı düşünmemek gerekir. Çünkü Türk toplumunda seçkin azınlığın kimliği ister seküler isterse de dini içerikle yoğrulmuş olsun; geriye kalan yıllarda bütün sosyo-ekonomik gelişmeler küreselleşme paradigmasının hâkim öngörülerıyla şekillenecektir. Bu her iki burjuvazinin hem popüler hem de tüketim kültüründen kendi ölçüsünde nasibini alacağı anlamına gelir. Neticede toplumumuz hızla akan bu sosyo-ekonomik ve kültürel süreçte, kendi iç dinamikleriyle hareket etmezse; görsel medya ve magazin konularının hayati meseleleri ikinci plana ittiği sanal bir toplum haline dönüşebilecektir (Erkal, 1994).

Sonuç Yerine

Osmanlı devleti 19. yüzyıldan itibaren önceki asırlardan devralmış olduğu yavaş işleyen sosyo-ekonomik yapılanmayı daha fazla taşıyamamıştır. Dönemsel kronoloji aralığıyla yenilik adına yapılan 1839 Tanzimat Fermanı, 1856 Islahat fermanı, 1876 I. Meşrutiyet ve 1908 II. Meşrutiyet olumlu neticeler vermemiştir. Bu yenilenme çabalarının bir boyutu da toplumsal bir proje olarak '*yerli burjuvazi*' oluşturma gayesi taşımasıdır. Ancak cumhuriyet tecrübesi de bize gösterecektir ki –batılı anlamda- Türk toplumu böyle bir toplumsal aktöre sahip olamamıştır. Yine cumhuriyet dönemi ekonomi parametreleri 1980'lere kadar bir sistem içerisinde ifade edilecek olursa; 1923-1932 özel sektöre bağlı kalkınma dönemi, 1933-1938 devletçilik dönemi, 1939-1950 savaş dönemi, 1950-1960 Demokrat Parti dönemi, 1960-1963 hükümet darbesi dönemi, 1963-1978 planlı kalkınma dönemi olarak tasnif edilebilir (Güner, 1978). Kısaca verdiğimiz bu kronoloji içerisinde her dönem sosyo-ekonomik anlamda kendi seçkin kategorisini bir dereceye kadar üretebilmiştir. Ancak Osmanlı'dan günümüze kadar Türk toplumunda bir burjuvaziden söz edilecekse bunun Batı gibi kendi dinamiklerinden değil, devletten desteklenerek meydana geldiği aşîkârdır (Boratav, 2008).

1980'lerden itibaren liberal ekonomiye geçişle birlikte fark edilir derecede Türk toplumunda yeni elit oluşumlarının meydana geldiğini görmekteyiz. Haddi zatında Türk toplumunda eskiden beri orta sınıf burjuva deneyimi yaşanmadığı için batılı tarzda bir elit tanımı yapmak zor gibi görünmektedir (Manisalı, 2004). Bu minvalde Özal ile birlikte devlet eliyle zengin oluşturma yerini, giderek serbest piyasa kuralları içerisinde rekabet almaya başlamış, kıyasıya rekabet kaliteyi, yerli üretimi ve yeni oyuncularını ortaya çıkarmıştır (Çizakça & Akyol, 2012). Ancak 1990 sonrası neo-liberal gelişmeler ve görece özgürlük ortamı küresel ekonomilerde dini vurguyu hissettiren bir döneme şahit olmuştur. Türk toplumunda da 80'lerden itibaren oluşturulmaya çalışılan '*homo economicus*' 90'lı yıllara gelindiğinde "*homo İslamicus*" ile karşı karşıya gelmiştir. Bu iki ekonomi kategorisinin elitlerinin anlamı ve içeriği ister dini ister seküler mahiyette olsun yeni bin yılda Türk toplumunun her anlamda değişim yaşamada aktör olacağı bir gerçekliktir.

Önemli olan Türk toplumunun çok hızlı değişen sosyo-ekonomik parametrelere '*bilinç kırılması*' yaşamadan nasıl adapte olacağıdır. Aktör odaklı yaklaşımdan bakıldığında ekonomi elitlerine bu noktada büyük vazifeler düşmektedir. Bencil insanlardan oluşan bir elit zihniyetle hareket eden ticaret ehli, yarın bir gün devlet erkânı olursa kamu yararını nasıl düşünebilir? (Yayla, 2007). Bunun ötesinde toplumumuzda son otuz yıldır bir ayırım ve kesin çizgi olarak gözüken '*yeşil sermaye*' adlandırmasının daha kuramsal düzeydeyken kendi zıt karşılığını ürettiğini görmekteyiz. İşte bu noktada din faktörü önemli bir işlevsel rolü üstlenebilir. Çünkü din yapısı itibarıyla bir yandan iktisadi insanı şekillendirirken, diğer yandan kamu yararına olan her şeyi ferdin menfaatine ters dahi olsa, daha önde tutan bir toplumsal kurumdur. Din mefhumu siyasi, ekonomi elitlerine şamil olduğunda, pratik manada toplumumuzun önündeki bir dizi eşitsizlikler, haksızlıklar ve adaletsizlikler de azalma gösterebilecektir. Eğer bir din olarak İslam, burada zikrettiğimiz anlamda fonksiyonel kılınırsa Türk toplumu iktisadi kalkınma yolunda daha hızlı ve kararlı adımlar atabilecektir.

Kaynaklar

- Alpay, Y. (2008), *Türkiye Ekonomi Tarihi*, İstanbul: Akademia Yayınları.
- Arslan D. A. (2007), *Elit Sosyolojisi*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (2003), *İnkılâp ve Kadro* (5. Basım), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Boratav, K. (2008), *Türkiye İktisat Tarihi* (12. Basım), İstanbul: İmge Kitabevi Yayınları.
- Borlandi, M. & Raymond Boudon, Mohamed Cherkaoui, Bernard Valade (2011), *Sosyolojik Düşünce Sözlüğü*, Bülent Arıbaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cem, İ. (2010), *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi* (3. Basım), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çarkoğlu, A. & Binnaz Toprak (2006), *Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tesev Yayınları.
- Çizakça, M. & Mustafa Akyol (2012), *İslam’ın Unutulan Ekonomik Modeli Ahlaki Kapitalizm*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Dawson, C. (2003), *İlerleme ve Din*, Yusuf Kaplan ve Aylin Doğan (çev.), İstanbul: Açılım Kitap.
- Duman, M. Z. (2007), Türkiye’de Burjuva Sınıfının Sosyal Profili, *SOSYO EKONOMİ*, Yıl 3, Sayı 5, ss. 33-46.
- Erkal, M. E. (1994), *İktisadî Kalkınmanın Kültür Temelleri* (4. Basım), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Göçek, F. M. (1999), *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü Osmanlı Batılılaşması ve Toplumsal Değişme*, İbrahim Yıldız (çev.), Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göle, N. (2002), *Melez Desenler İslam ve Modernlik Üzerine*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Gönel, F. D. (2010), *Kalkınma Ekonomisi*, Ankara: Efil Yayınevi.
- Güner, A. O. (1978), *Türkiye’nin Kalkınması ve İktisadî Devlet Teşekkülleri* (2. Basım), İstanbul: Damla Yayınevi.
- Haenni, P. (2011), *Piyasa İslamı*, Levent Ünsaldı (çev.), Ankara: Maki BasınYayın.
- Keyder, Ç. (2001), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (7. Basım), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırbaşı, F. (1973), *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, Ankara: Devlet Planlama Teşkilat Yayını.
- Kirman, M. A. (2004), *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Kuran, T. (2002), *İslam’ın Ekonomik Yönleri*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Manisalı, E. (2004), *Kapitalizmin Temel İçgüdüleri* (3. Basım), İstanbul: Derin Yayınevi.
- Mardin, Ş. (1995), *Türkiye’de Din ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marshall, G. (1999), *Sosyoloji Sözlüğü*, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Mortan, Kenan ve Cemil Çakmaklı (1987), *Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları*, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi.
- Özdemir, Ş. (2006), *MÜSİAD Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Özel, M. (1994), *Birey, Burjuva ve Zengin*, İstanbul İz Yayıncılık.
- Pareto, W. (2005), *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, Merve Zeynep Doğan (çev.), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

- Parla, T. (1985), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Saybaşı, K. (1986), *Devletin Ekonomiye Müdahalesi (1963-1985)*, Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Sombart W. (2008), *Burjuva*, Oğuz Adanır (çev.), Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Tabakoğlu, A. & İsmail Kurt (hzt.) (1987), *İktisadi Kalkınma ve İslam*, İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Usta, E. Ş. (2005), *Atatürk’ün Cuma Hutbeleri*, İstanbul: İleri Yayınları.
- Yayla, A. (2007), *İktisat ve Hayat*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Yılmaz, F., İktisatta Politik’in Doğası, *Doğu-Batı* (3. Basım), Yıl. 4, Sayı. 17 (2011), ss. 91-109.
- Yücekök, A. (1976), *100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset*, 2. Basım, İstanbul: Gerçek Yayınevi.